SHARQDA BIRINCHI RENESSANS DAVRI VA MUSIQA SAN'ATI.

Karimov Saxob. "Musiqa ta'limi" kafedrasi o'qituvchisi
saxob_karimov@mail.ru.Tel: +998932262550

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'rta Osiyoda Arablar istilosi davrida mavjud cholg'ular, birinchi renessans davrida yashab ijod qilgan qomusiy olimlarning asarlari va ularning musiqiy qarashlari bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Musiqa san'ati, renessans, Abu Nasr Forobiy, Maxmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Xojib, Abu Ali ibn Sino, Mahmud al Xorazmiy, O'rta Osiyo, miloddan avvalgi, Maqom, Mo'gom, Dastgox, Navba, Raga, musiqiy me'ros, soz.*

O'rta Osiyoda dastlabki O'rta asr elementlari va quldorlik tuzumi inqirozi VIII-IX asrlarda boshlandi. Bu esa o'z navbatida sharqda ilk renessansning vujudga kelishi uchun imkoniyat yaratdi. Bu davrda yurtimizdan juda ko'plab dunyo tan olgan zotlar, allomalar,olimu-fuzalolar yetishib chiqdi va ular musiqa san'atining rivojida ham o'z hissalarini qo'shdilar.

Buyuk sharq allomalaridan: Muhammad Al Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Pahlavon Mahmud, Umar Xayom, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Najmiddin Kavkabiy, Darvish Ali Changiy va boshqa ulug' bobokalonlarimiz o'zlarining risolalarida ijrochilik san'ati, musiqa ilmi va tarixi, cholg'u sozlarining tuzilishi, ijroviy uslublari, san'atkorlik qonun-qoidalariga oid ma'lumotlarni bayon etib ketganlar. Mashhur didaktik asar "Qobusnoma" da ham hofizlik va san'atkorlikning qoidalariga bag'ishlangan alohida bob o'rin olgan. Zaminimizda o'tkazilgan tarixiy qazilmalar natijasida topilgan dutorga, sunray, qonunga nayga o'xshash sozlar, toshlarga o'yib bitilgan sozandalarning soz chalib turganidagi tasvirlari, minatyura asarlaridagi sozanda va hofizlarning rasmlari o'lkamizda ijrochilik san'ati qadimdan rivojlanib kelganligidan dalolat beradi. Sharq

xalqlarinng musiqiy merosi bo'lmish Maqom, Mo'gom, Dastgox, Navba, Raga, Kyu kabi ijrochilikning murakkab turkumlari avloddan-ablodga og'zaki ravishda o'tib kelgan.

Musiqiy ijrochiligimizning yana bir yo'nalishi dostonchilik san'ati Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm vohalarida juda rivojlangan bo'lib, xalq baxshilari tomonidan sevib ijro etib kelinadi. Tarixiy manbalarga murojat etadgan bo'lsak musiqiy madaniyatimiz uzoq tarix bilan bo'glanganligini guvohi bo'lamiz. Bunga qadimshunoslar tomonidan topilgan ashyoviy dalillar tosh devorlarga chizilgan musiqiy sozlar va sozandalar suratlari minatyura ko'rinishidagi shoxlar saroylaridagi bazmlarda sozandalar tasviri, musiqiy ijrochiligimizning sadolari asrlar osha bizga etib kelganligidan dalolat beradi. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo musiqiy madaniyatida o'zgarishlar davri bo'lganligi manbalarda ko'rsatib o'tiladi. Lekin X-XIIasrlarda ijod qilgan sozandalar, hofizlar va bastakorlarning nomlari va ularning ijodiy faoliyatlari haqida juda kam ma'lumotlar saqlanib qolgan. Ustoz musiqashunos olimlarning yozma manbalariga asoslanib ba'zilari ustida to'xtab o'tishni lozim todik. VI-VII asrda yashab ijod etgan O'rta Osiyolik Faxlobod Borbad haqida ma'lumotlarga qaraganda musiqashunoslik va hofizlik borasida tengi yo'q san'atkor bo'lganligi e'tirof etiladi. Afsonaviy ijrochilik mahoratiga ega bo'lganligi haqida yozgan ustoz musiqashunos olim Ar-Roziy Borbadning buyuk ijrochilik mahorati bilan birgalikda musiqiy sozlrning ham yaratuvchisi bo'lganligini aytib o'tadi. Borbad yaratgan musiqa asbobi X-XII asrlarda Xuroson va Turonda keng tarqalganligini va uning 4 torli bo'lganligini yozadi. Qadimiy qo'lyozmalarda X-XII asrlarda ijod qilgan Abu Bakr Rubobiy, Bunasr, Buamir va changchi Lukoriy va boshqa sozanda va hofizlarning nomlari eslab o'tiladi. IX-X asrda yashagan buyuk shoir Abu Abdullo Rudakiy o'z zamonasining chang sozlarini chalishda mohir bo'lganligi, ayniqsa "Bo'yi jo'yi muliyon" she'rini ushshoq kuyida aytilgani qadimgi qo'lyozmalarda ko'rsatilgan.

Adabiyotshunos olim N. Mallayev qadimiy qo'lyozmalar asosida X-XII asrlrda tanbur, rubob, qo'biz, tabl, tanburok, zir, nay, chag'ona, shaypur, sunray, karnay, arg'unan, qonun kabi torli, zarbli va puflab chaladigan cholg'u asboblari o'lkamizda keng tarqalganini va o'n ikki maqom taraqqiy topib takkomillashganini ko'rsatib o'tgan. O'sha davrning buyuk olimi Maxmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otiy turk" asarida qadimiy turkiy xalqlarning xalq og'zaki ijodi va qo'shiqlari, bayrami va marosimlaridagi mehnat qo'shiqlari, qahramonlik qo'shiqlari haqida namunalar berilgan bo'lib, o'sha zamonda qo'shiqchilik janri rivoj topganini ko'rsatadi.

X-XII asr musiqa va ashula san'atiga doir bayon etilgan noyob ma'lumotlar Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" asarida ham uchraydi. X asrning buyuk qomusiyolimi, musiqashunoslik fanining ulug' kashfiyotchisi Abu Nasr Al Forobiy (873-950) bo'lib, uning musiqa sohasida yaratgan asarlari asosida ovro'pa olimlari ham qator asarlar yaratganlar. Farobiy o'z faoliyatida musiqa ilmini tadqiq etish bilan birga fiziologik asoslarini ishlash ustida ijod qildi va "Qonun", "G'ijjak" kabi yangi musiqiy sozlarni kashf etdi. Uning musiqa sohasidagi nazariy asarlaridan "Kitab ul musiqa al- kabir" ("Katta musiqa kitobi"), "Kitob fi ixsoal ibko'" ("kuylar tasnifi haqida kitob"), "Kitob fi-n naqra muzofa ilal ibqo'" ("Ritmga qo'shimcha qilinadigan siljishlar haqida kitob") kitoblari ma'lum. Akademik Muzaffar Xayrullaevning "Forobiy" asarida uning musiqa ijodi haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi. Yana bir ulug' alloma Abu-Ali Ibn Sino(980-1037) ham musiqa nazariyasi bilan shug'ullangan bo'lib, 1931 yilda Maxmud al Xavfning Berlinda nashr etilgan Ibn Sinoning musiqa ijodiga bag'ishlangan kitobida Abu-Ali Ibn Sinoni katta musiqa nazariyachisi va uning musiqa asboblari ham kashf etgani to'g'risida ma'lumot beradi. Yana shu kitobda ulug' olimning musiqa haqidagi "Kitob un najot" asarining arabchadan nemischaga tarjimasi berilgan. Abu Ali Inb Sino meditsina, falsafa, musiqa sohasida "Alqonun fit-tib" ("Tib qonun"), "Kitob ul shifo" ("Shifo

kitobi”), “Donishnoma”, ‘Risola fial musiqiy sayr mofi al shifo” (“Musiqa to‘g‘risida”, “Shifo”da berilgandan boshqa risola”) kabi qator asarlarni yozdi. Ibn Sinoning musiqaga doir mulohazalari “Kitob ush shifo” asariga alohida bir qism qilib kiritilgan. Yuqoridagi asarlarda Ibn Sino musiqaning estetik ahamiyati va ta'sir kuchiga e'tibor berib, ayrim jismoniy va ruhiy kasalliklarni musiqa vositasi bilan shifolash usullarini o‘z amaliyotida joriy qiladi. Ibn Sino Buxoroda yashagan davrida Somoniylarning boy kutubxonasidan foydalanadi va Yunon kitoblarini tinmay qiroat qiladi. 999 yilda Qoraxoniylar tomonidan Somoniylar davlati qulatilgach, Urganchga kelib Xorazm olimlari qatoridan joy oladi. Keyinchalik Maxmud G‘aznaviy tazyiqi ostida ko‘p shaharlarni kezib, 1037 yilda Hamadonda vafot etadi.

X asrda yashab ijod qilgan Muhammad Ibn Al Xorazmiy musiqa haqida asar yozib, o‘zining “Mafotix ul ulum” deb atalgan qomusiy asariga asosiy boblardan qilib qo‘shgan. Xorazmliklar qadimdan musiqa va raqs hamda qiziqchilik shaydosi bo‘lganliklariga Alisher Navoiy ham shoxidlik beradi. U o‘zining “Sabb'ai sayyor” dostonida bir musiqashunosni Xorazmdan keltirib gapga solganligini quyidagi misralarda ifodalaydi.

Chun duo qildi, dedi farzona, Ki dey o‘z ko‘rgonimdan afsona,
Menki tushmish buyon chuzor menga, Mulk Xorazm erur diyor menga,
San'atimonda soz cholmoq ishi. Qilmoyin men kabi ishimni kishi,
«Ilm advor» fan musiqiy Mendin ul, ilm bo‘ldi taxqiqiy.

Shundan ko‘rinadiki, qadimgi zamonlardan beri musiqiy san'at dunyosida Xorazm yuksak o‘rinda bo‘lgan. XI-asrda dunyoga kelgan “Qobusnoma” asarining 36-bobi ham musiqa san'atiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda kitob muallifi Kaykovusning cholg‘uchi va hofizlarga qanday kuy tanlash va qachon, qaerda ijro

etish hamda san'atkor dobi va madaniyatlari to‘g‘risidagi nasihatlari, o‘sha davrda musiqiy san'atning taraqqiyoti yuksak darajada ko‘tarilganligidan dalolat beradi.

XII -asrdan boshlab Al Forobiy, Abu Ali Ibn Sino musiqa nazaryalari zamirida mahalliy tillarda musiqa fani haqida qator asarlar maydonga kela boshladi. Xorazmlik olim Ar-Roziiy o‘zining XII asrda yozgan “Jome'ul –ulum” qomusining bir bo‘limini musiqa faniga bag‘ishlagan. XIII asrda Muhammad Ibn Ma'sud ash-Sheroziy (1236-1310) “Dar ilmiy musiqiy”, Sayfutdin Abdul Mo 'min al Urmaviy (1294 yilda vafot etgan) ning “Risolatun Sharafiya” kabi asarlari ham musiqaga bag‘ishlangan. Musiqa ilmi bilan o‘rta asr olimi Muhammad al Amuliy ham shug‘ullangan zamonamizning atoqli musiqashunos olimi san'atshunoslik doktori Ishoq Rajabov (1927-1982) XIII asrda maydonga kelgan al Urmaviyning “Risolatun Sharfiya”, Ash-Sheroziyning “Dar ilmiy musiqiy” asarlariga ilova qilingan va ud sozu uchun yozilgan qadimiy musiqa notalarini shartli belgilar bilan hozirgi zamon notasiga o‘girishda tajribalar o‘tkazdi. Muhim ahamiyatga ega bo‘lgan bu tadqiqotda XIII asrda notaga olingan qadimiy musiqa tuzilishini hozirgi zamon o‘zbek kuylariga juda yaqinligi aniqlangan. Shuni hisobga olgan holda hozirgi kunda talabalarga milliy musiqa me’rosimizni yaratilish tarixi, uning mazmun va mohiyatini o’rgatish ularning musiqiy nazariy bilmlarini oshirishda va nota savodxonligini yuksaltirishda muhim omil bo’lib hizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1.I.Karimov.Yuksak ma’naviyat yengimas kuch. Toshkent. Ma’naviyat 2008-yil.

2.O.Ibrohimov. Maqom asoslari. Toshkent. Turon iqbol. 2018-yil.

3.A.Jabborov,S.Begmatova, M.Azamova. O’zbek musiqasi tarixi. Toshkent 2018-yil.